

Jeunesse Christian, *Pratiques funéraires au néolithique ancien. Sépultures et nécropoles danubiennes 5500–4900 av. J.-C.*, Paris 1997, 168 stron, dwa aneksy.

Autor książki jest konserwatorem w Ośrodku Konserwatorsko-Archeologicznym Regionu Alzacji (Service regional de l'Archeologie d'Alsace). Swoją pracę poświęcił obrządkowi pogrzebowemu we wczesnym neolicie naddunajskim. Jego zamierzeniem było objęcie — pod względem geograficznym — całego zasięgu kultury ceramiki wstęgowej rytej (KCWR). W rzeczywistości jednak opracowanie dotyczy zachodniego zasięgu omawianej jednostki, tj. dorzecza Odry i Łaby, Bawarii, Nadrenii, dorzecza Mozy oraz Basenu Paryskiego. Nie uwzględniono tu danych z terenów Transdanubii, Polski (poza jednym grobem z Samborca), Ukrainy oraz Mołdawii.

Omawiana pozycja stanowi syntezę wiedzy na temat obrządku pogrzebowego oraz stanowisk sepulkralnych kultury ceramiki wstęgowej rytej. Mimo braku danych z obszaru wschodniego zasięgu tej jednostki, jest istotnym uzupełnieniem wiadomości na ten temat oraz rodzajem podsumowania problematyki inhumacji we wczesnym neolicie europejskim. W obliczu ogromnej ilości prac poświęconych struktrom osadniczym kultury ceramiki wstęgowej rytej zaskakujący jest fakt, że tak duży zbiór materiałów związanych z cmentarzyskami nie doczekał się aż do czasu publikacji książki Ch. Jeunesse zbyt wielu opracowań. Poza danymi pochodzącymi z bardzo licznych stanowisk osadowych, znane są dziś obfite materiały pozyskane z cmentarzysk (ok. 2500 pochówków).

Praca Ch. Jeunesse składa się z jedenastu głównych nienumerowanych rozdziałów z podrozdziałami, dwóch aneksów, bibliografii oraz indeksu.

Rozdział pierwszy, stanowiący wstęp, to umotywowanie powstania książki oraz szkic historii badań nad omawianą tematyką, zarysowujący główne tendencje różnych europejskich „szkół” archeologii.

W rozdziale drugim — potraktowanym niestety skrótowo — zamieszczone zostały jedynie sygnały bardzo istotnych kwestii, a mianowicie chronologii i zasięgu kultury ceramiki wstęgowej rytej. Zamieszczono tu dwie mapy. Pierwsza

obrazuje ogólny zasięg KCWR w Europie z uwzględnieniem rozprzestrzenienia w najstarszej fazie oraz zasięg maksymalny. Na drugiej mapie przedstawiono zasięg regionalnych grup stylistycznych KCWR w jej zachodniej strefie z zaznaczeniem obszarów intensywnego osadnictwa. Wyróżniono cztery grupy regionalne: północno-zachodnią, południowo-zachodnią, rejon Nekar, rejon Górnej Alzacji. Zakończeniem tej części jest schematyczna tabela chronologii względnej wczesnego neolitu naddunajskiego, odnosząca się do terenów Basenu Paryskiego, dorzecza Renu, Łaby i Dunaju oraz Bawarii. Zestawiono w niej lokalne fazy rozwojowe KCWR z zaznaczeniem głównych nekropoli.

Kolejna część pracy — rozdział trzeci — zawiera obszerny opis historii odkryć i badań stanowisk sepulkralnych KCWR na przestrzeni stu lat. Autor omawia tu najważniejsze odkrycia w tej dziedzinie, począwszy od badań C. Koehl w latach 1901–1903 na cmentarzysku we Flomborn nad środkowym Renem, badań w Klein-Hadersdorf w Austrii w 1931 r., poprzez wykopaliska w Nitrze i Elsloo, po badania w Górnej Alzacji w latach 60-tych. Wspomina odkrycia lat 80-tych, kiedy to zbadano największe jak dotąd cmentarzysko KCWR — na stanowisku Wandersleben w Turynii z 179 pochówkami szkieletowymi i 132 grobami ciała-palnymi. Wymienia także najważniejsze nekropole odkryte w latach 90-tych, takie jak Veihingen-an-der-Enz w Bawarii (115 grobów), Fellbach-Oeffingen (110 grobów), kończąc na najnowszych badaniach z 1996 roku w Manneville na terenie Basenu Paryskiego. W dalszej części rozdziału Ch. Jeunesse omawia najważniejsze opracowania syntetyczne i monografie cmentarzysk oraz przedstawia rozwój poglądów i teorii dotyczących obrządku pogrzebowego KCWR.

Punkt wyjścia do etapu analityczno-syntetycznego stanowi dopiero rozdział czwarty. Autor zamieścił tu swoją bazę źródłową. Według niego, stan badań nad obrządkiem pogrzebowym KCWR jest bardzo dobry, a omawiana kultura z 2500 znanymi grobami należy do jednostek o najlepiej rozpoznanych zwyczajach inhumacyjnych. Najistotniejsze w omawianym rozdziale jest zestawienie stanowisk sepulkralnych reprezentatywnych dla poszczególnych faz chronologicznych KCWR z uwzględnieniem zróżnicowania geograficznego ich występowania. Wydzielono tu cztery główne strefy skupiające największą ilość stanowisk: 1) basen Renu, 2) basen Mozy; (pkt. 1 i 2 — łącznie ok. 1000 grobów), 3) Dolna Bawaria — 366 grobów, 4) Niemcy Centralne — 482 groby. Ponadto wymieniony został: basen Nekar — 400 grobów, Holandia — 113 grobów, górny Ren — 160 grobów, środkowy Ren — 327 grobów, Basen Paryski — 70 grobów, Austria — 86 grobów (dwa cmentarzyska), Słowacja — 73 groby (jedno cmentarzysko), Morawy — 130 grobów oraz rejony, gdzie nie odkryto dużych nekropoli lecz niewielkie skupiska pochówków lub groby pojedyncze — tereny Polski, Czech i Transdanubii. W przypadku tych ostatnich widoczna jest u autora nieznajomość publikowanych danych ze stanowisk z grobami KCWR.

Rozdział piąty potraktowany został jako tło dla rozważań o obrządku pogrzebowym KCWR. W obszerny sposób przedstawiono tu problematykę pochówków mezolitycznych — w strefie, na którą nałożył się zasięg KCWR. Osobno scharakteryzowano cmentarzyska oraz pochówki pojedyncze. Znanych jest ok. 700 grobów mezolitycznych. Większość z nich (615) pochodzi z 12 nekropoli. Wszystkie cmentarzyska związane są z późnym mezolitem (VI tysiąclecie p.n.e.) i lokują się na peryferiach obszaru objętego działalnością grup mezolitycznych, tj. na terenie południowej Skandynawii, Ukrainy, Portugalii i północnej Rosji. Groby pojedyncze pochodzą natomiast z całego obszaru, na którym występują stanowiska mezolityczne i są datowane na cały ten okres. Podsumowaniem rozdziału jest zasygnalizowanie problemu „wzajemnej interakcji dwóch stref podlegających akulturacji” w związku z chronologicznym ząębaniem się mezolitu i neolitu europejskiego. Autor stawia pytanie — czy pojawienie się cmentarzysk mezolitycznych nie wynika z kontaktów ze światem naddunajskim oraz czy istnieje zależność pomiędzy pierwszymi cmentarzyskami KCWR i cmentarzyskami mezolitycznymi.

Najważniejsza część książki rozpoczyna się od rozdziału szóstego, noszącego w przekładzie z języka francuskiego tytuł: „Główne aspekty praktyk pogrzebowych w kulturze ceramiki wstęgowej rytej”. Ch. Jeunesse rozwija tu problematykę genezy, zróżnicowania, lokalizacji i wewnętrznej organizacji cmentarzysk, budowy grobu, postępowania pogrzebowego (przygotowania zwłok i wyposażenia) oraz odmienności grobów związanej z płcią i wiekiem pochowanych. Przy omawianiu genezy cmentarzysk przywołuje przykłady grobów KCWR z jej najstarszej fazy (ze stanowisk w Schwanfeld, Brunn, Vedrovicach), w których znaleziono grocki trapezowate, półwytwory oraz półsurowiec przeznaczony do ich produkcji — artefakty ściśle związane z inwentarzami mezolitycznymi. Mogłoby to przemawiać za tezą o wzajemnym przenikaniu się tradycji mezolitycznych i neolitycznych w obrządku pogrzebowym KCWR. Wśród stanowisk z grobami wyodrębnia trzy warianty: typ 1 — cmentarzyska właściwe, typ 2 — pochówki pojedyncze na terenie osad, typ 3 — małe skupiska grobów bezpośrednio przy osadzie. Bardzo istotna jest także kwestia nietypowych kontekstów pogrzebowych, takich jak: szczątki ludzkie odkrywane w wypełniakach rowów otaczających niektóre osady (np. na stanowiskach Manneville w Basenie Paryskim, Vaihingen w Badenii-Wirtembergii), groby masowe (stanowiska Talheim w Badenii-Wirtembergii i Schletz w Dolnej Austrii), groty pogrzebowe (m.in. jaskinia Jungfernhöhle w Bawarii) oraz pojedyncze kości ludzkie w obrębie osad. W dalszej części rozdziału zawarta została analiza postępowania pogrzebowego. Autor zagłębia się tu w problemy związane z portaktowaniem zwłok, tj. grobami szkieletowymi i ciałopalnymi, pochówkami pojedynczymi, podwójnymi, grobami zbiorowymi, grobami symbolicznymi, a także orientacją i pozycją zwłok oraz manipulacją

i celowym okaleczaniem zmarłego. Analizuje również nie mniej istotną sprawę wyposażenia grobowego, opisując wszystkie kategorie zabytków spotykanych w grobach KCWR oraz ich lokalizację w jamiach grobowych. Omówiona została także kwestia zasięgu geograficznego przedmiotów, których obecność ogranicza się do jednego tylko cmentarzyska lub grupy cmentarzysk oraz takich, które występują na mniej lub bardziej rozległym obszarze. Najbardziej charakterystycznymi zabytkami są naczynia, narzędzia kamienne (motyki w kształcie kopyta szewskiego, wióry krzemienne, rozcieracze, płytki) i kościane (szydła), ozdoby z muszli i kości zwierzęcych oraz grudki barwników (ochra i grafit). Bardzo ograniczony zasięg mają natomiast kościane naramienniki (cmentarzysko w Nitrze), szczęki lisa (Aiterhofen), kościane grociki (Schwetzingen) i szpony orła (Lingolsheim), a nieco szerszy — grzebień z kości lub rogu jelenia (Dolna Bawaria). Zabytki znajdujące w grobach pozwalają na ustalenie chronologii względnej konkretnych pochówków lub całych cmentarzysk. Praktyki pogrzebowe KCWR były na ogół przedstawiane jako jednolite na całym obszarze występowania. Dokładne przeanalizowanie tego zagadnienia przez Ch. Jeunesse pozwala zaprzeczyć temu twierdzeniu. Okazuje się, że zarówno położenie geograficzne, jak i chronologia mają wpływ na zróżnicowanie wewnętrzne obrządku grzebalnego. Autor zauważył m.in., że w niektórych regionach obserwuje się silną tendencję do zmniejszania się ilości ceramiki w grobach od fazy wczesnej po późną KCWR. Zaobserwował także pojawienie się w późnej fazie KCWR przedmiotów interpretowanych jako insygnia władzy, co może mieć związek ze zmianami społecznymi. Równie istotne jest zagadnienie zróżnicowania występowania i typów zabytków wykonanych z muszli spondylusa w poszczególnych fazach KCWR oraz odmienności wyposażenia bazującej na płci i wieku zmarłych. W omawianej części pracy najbardziej dotkliwy jest brak rycin. Zamieszczono ich tylko kilka, a i tutaj niemożliwe jest np. porównanie proporcji poszczególnych egzemplarzy lub kierunku osi grobów — ze względu na brak skali i orientacji względem stron świata. Bardzo często autor każe czytelnikowi domyślać się jak wygląda konkretny, opisywany zabytek.

Rozdziały siódmy i ósmy dotyczą lokalnych tradycji pogrzebowych. Ch. Jeunesse wyodrębnił dwie tradycje inhumacyjne. Różnią się one frekwencją poszczególnych kategorii zabytków wchodzących w skład wyposażenia grobowego oraz orientacją zwłok. Tradycja I miałyby być charakterystyczną dla Górnej Alzacji i Basenu Paryskiego, a tradycja II — dla wschodniej części zasięgu KCWR po Niemcy Środkowe. Autor podaje jednocześnie mnóstwo przykładów odstępstw od tych reguł. W rezultacie wnioski są niejasne i nieczytelne. W dalszej części pojawiają się rozważania na temat wpływu tzw. „komponentu autochtonicznego” na genezę i rozwój obrządku pogrzebowego KCWR. Tym mianem określone zostały zarówno mezolityczne elementy kulturowe, jak i wpływ kręgu kardialnego,

związanego ze śródziemnomorskim centrum neolityzacji (zespoły typu La Hoguette oraz Limburg).

Dziewiąty rozdział poświęcony został socjologicznej interpretacji cmentarzysk. Autor przedstawia tutaj szereg wielostronnych kryteriów, jakim poddał analizowane cmentarzyska. Zalicza do nich: rozmiary konstrukcji, czas potrzebny na wykonanie przedmiotów wyposażenia i samej jamy grobowej, współczynnik „wyjątkowości” (surowiec użyty do produkcji inwentarza oraz ilość tych przedmiotów). Podstawową kwestią jest natomiast pytanie — czy stopień zamożności zmierzony poprzez zastosowanie wymienionych kryteriów odpowiada pozycji społecznej osobnika, którego grób był badany i w konsekwencji — czy zrekonstruowana hierarchia jest przynajmniej zbliżona do rzeczywistej. Analiza cmentarzysk KCWR przedstawionych w omawianej pracy pozwoliła na wyodrębnienie dwóch modeli organizacji społecznej:

— model A — dla cmentarzysk z wczesnej fazy KCWR i nekropoli w Nitrze, gdzie zróżnicowanie zamożności jest słabe, a najbogatsze wyposażenie grobowe charakterystyczne jest dla dorosłych osobników płci męskiej;

— model B — dla cmentarzysk późniejszych, które odznaczają się obecnością małego zespołu grobów wyróżniającego się bogactwem wyposażenia, powtarzającą się w ramach tego zespołu obecnością grobów dziecięcych, występowaniem przedmiotów interpretowanych jako insygnia władzy oraz względną równowagą pomiędzy bogatymi grobami mężczyzn, kobiet i dzieci.

Dla poparcia swoich wniosków autor przytacza wyniki badań prowadzonych przez P. J. R. Moddermana i P. Van de Velde na podstawie osad. Generalnym wnioskiem jest stwierdzenie, że w obrębie szeroko pojętego społeczeństwa KCWR, istniała różnorodność organizacyjna odmienna w poszczególnych fazach chronologicznych. W fazie wczesnej dominował egalitaryzm, przekształcający się stopniowo w bardziej złożony system społeczny, aż do silnego shierarchizowania w fazie późnej.

Następny rozdział — dziesiąty, poświęcony został jednemu tylko cmentarzysku w Ensisheim w Górnej Alzacji. Na jego przykładzie autor — charakteryzując problem reprezentatywności cech i datowania zespołów ubogich w ceramikę — wykazuje, że tylko prace syntetyczne biorące pod uwagę całość materiału mogą pozwolić na optymalne wykorzystanie danych ujawnionych na stanowisku archeologicznym. Przedstawiono tu proces analizy stanowiska sepulkralnego.

Podsumowaniem całości pracy jest ostatni — jedenasty rozdział. Ch. Jeunesse zawarł tu wnioski, będące rezultatem studiów nad interesującym go problemem. Do podstawowych osiągnięć autora należą:

1. Wyodrębnienie trzech modeli stanowisk grobowych (wielkich wyodrębnionych cmentarzysk, pojedynczych grobów w obrębie osad i niewielkich zgrupowań pochówków w pobliżu osady).

2. Zwrócenie uwagi na inne, znacznie mniej znane formy pochówków ludzkich oraz przede wszystkim na różnorodność praktyk pogrzebowych społeczności, którą generalnie uważa się za jednolitą.

3. Uchwycenie zróżnicowania regionalnego i chronologicznego inhumacji KCWR.

W części końcowej książki znajdują się dwa aneksy, które znacznie ułatwiają korzystanie z tekstu. Pierwszy z nich to katalog stanowisk grobowych KCWR, mający odniesienie w postaci mapy. Przy każdym stanowisku, przydzielonym do konkretnego regionu geograficznego, zanotowano ilość grobów, generalne tendencje w wyposażeniu, autora i lata badań oraz podstawową literaturę. Drugi aneks dotyczy mezolitycznych stanowisk sepulkralnych.

Bibliografię do omawianej pozycji podzielono na dwie części. Pierwsza — o układzie tematycznym — prezentuje najważniejsze dla KCWR prace syntetyczne, a także monografie regionów osadniczych i stanowisk oraz prace dotyczące poszczególnych problemów związanych z obrzędkiem pogrzebowym. Druga części bibliografii ma układ alfabetyczny. Uzupełnieniem całości jest indeks nazw miejscowości oraz terminów technicznych.

Nadrzędnym celem autora omawianej książki było udostępnienie czytelnikom pracy podsumowującej problematykę obrządku pogrzebowego w kulturze ceramiki wstęgowej rytej. Ostatnia synteza dotycząca tej tematyki powstała w połowie lat 50-tych. Przyrost źródeł do badań praktyk pogrzebowych KCWR spowodował konieczność nowego spojrzenia na to zagadnienie. Dzięki temu praca Ch. Jeunesse ma charakter poznawczy. Opierając się na najnowszych odkryciach oraz analizie dostępnych materiałów, autor zaproponował systematykę cech charakteryzujących obrządek pogrzebowy w KCWR. Pomimo niepełnego zasobu danych (np. w odniesieniu do wschodniej części zasięgu tej kultury) i pobieżnego potraktowania niektórych kwestii, praca stanowi istotne uzupełnienie wiedzy na temat zwyczajów grzebalnych we wczesnym neolicie europejskim. Najcenniejsza natomiast, po przeczytaniu książki, jest refleksja, iż sposób chowania zmarłych u społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej był zjawiskiem tak samo autonomicznym, jak inne aspekty egzystencji społecznej.

*Agnieszka Czekał-Zastawny
Instytut Archeologii i Etnologii PAN,
Oddział w Krakowie*